

“CAPACIDADE DE ACOLLIDA”: UNHA FERRAMENTA PARA A XESTIÓN DO USO PÚBLICO EN ESPAZOS NATURAIS PROTEXIDOS

Javier Gómez-Limón García e Diego García Ventura*

Os espazos naturais de todo o Estado reciben actualmente uns 40 millóns de visitantes ao ano. O turismo de natureza sufriu un incremento exponencial nos últimos anos que aínda excede do 20% anual hoxe en día. Porén, estes espazos aínda carecen de instrumentos ou ferramentas de planificación que permitan xestionar satisfactoriamente o ascendente fluxo turístico e, ao mesmo tempo, evitar prexuízos irreversíbeis nos seus valores naturais e patrimoniais. EUROPARC-España creou en 2014 a primeira publicación española que aborda o concepto “capacidade de acollida” do uso público en espazos naturais protexidos e o método para calculala. Este manual foi un dos seguidos polos técnicos da Xunta para determinar a capacidade de acollida de uso público do Monumento Natural Praia das Catedrais, de Ribadeo.

Os espazos naturais protexidos (ENP) consolidáronse como a estratexia máis implantada para acadar o obxectivo prioritario da conservación da biodiversidade. Nos últimos 40 anos, a superficie protexida a nivel mundial aumentou de forma considerábel. A mediados dos anos 60, do século pasado, só se contaba co 3% de territorio protexido. No último informe da Comisión Mundial de Áreas Protexidas da UICN afirmase que a superficie terrestre protexida a nivel mundial achégase aos 20 millóns de Km², o que supón o 14% da superficie do noso planeta. No Estado español, a rede de ENP pola lexislación nacional supón o 12,8% da superficie terrestre do país, e un total de máis de 1.900 lugares (EUROPARC-España, 2014).

Pero non só evolucionou o número e a superficie que ocupan estes espazos, tamén evolucionou o concepto. Os primeiros parques nacionais foron

entendidos como recintos illados, segregados dun territorio circundante en proceso de continua transformación. Na concepción moderna do espazo protexido, este enténdese como espazo aberto á sociedade, a novas formas de xestionar as estruturas dedicadas á conservación, e onde conceptos como valores inmateriais, saúde e benestar humano, educación, turismo, ocio e cultura, na súa acepción máis ampla, teñen cabida.

O visitante destes ENP identifícaaos como lugares de excelencia para a práctica do turismo de natureza¹, polos valores excepcionais das súas paisaxes, e a súa flora e fauna asociadas, ademais do valor engadido que supón a existencia dunha serie de instalacións, programas e servizos de acollida, información, educación e recreación para a persoa visitante. Os datos dan unha idea aproximada desta tendencia. A totalidade das áreas

O uso público desordenado pode poñer en perigo valores naturais xa de por si danados polos desenvolvementos turísticos incontrolados. Na imaxe, un grupo de *Calidris alba* nunha praia do Parque Natural da Baía de Cádiz, xunto a unha urbanización do modelo urbanístico de “sol e praia”.

protexidas mundiais reciben 8.000 millóns de vistas ao ano. Os parques nacionais de EE.UU. reciben anualmente máis de 300 millóns de visitantes. Os ENP do Estado español reciben anualmente preto de 30 millóns de visitas. Só os parques nacionais reciben uns 10 millóns (EUOPARC-España, 2014).

Este movemento de persoas e recursos contribúe ao desenvolvemento socioeconómico das poboacións locais que viven e desenvolven as súas actividades nestes espazos, pero tamén poden xerar impactos ambientais non desexados, resultando unha ameaza para a conservación da súa biodiversidade (Fundación Abertis, 2005; EUOPARC-España, 2010).

Para dar resposta a esta crecente demanda xurdiu o concepto de uso público², ligado aos ENP. O concepto é tan antigo como o de espazo protexido e vai xunghido ás primeiras declaracións destes espazos.

Nos últimos anos, os xestores de espazos protexidos españois preocupáronse por desenvolver e aplicar diferentes estratexias de planificación e xestión do uso público (control e regulamentación de usos e accesos a determinadas áreas, aprobacións de plans de uso público, acreditación coa Carta Europea de Turismo Sostíbel, coa Q de Calidade Turística). Entre os obxectivos destas estratexias están aumentar a calidade dos servizos que ofrecen, mitigar os posibles efectos negativos dunha afluencia excesiva de visitantes, contribuir á formación, educación, cultura e ocio dos cidadáns, e converterse nun revulsivo económico para as economías locais, principalmente, das ligadas ao turismo de natureza. Porén, son numerosos os xestores que demandan o desenvolvemento de instrumentos e xestión máis finos, ferramentas aplicábeis aos seus problemas cotiáns, que lles permitan establecer medidas proactivas para a conservación dos recursos naturais, mantendo ao mesmo tempo unha elevada cota de satisfacción dos visitantes. Neste contexto, o concepto de “capacidade de acollida” xorde como unha ferramenta práctica para os xestores que desexan poñer en marcha medidas concretas de xestión, baseadas en obxectivos medibles e rigorosos criterios técnicos.

O CONCEPTO DE CAPACIDADE DE ACOLLIDA RECREATIVA

A capacidade de acollida dun determinado espazo natural defínese como “o nivel máximo de visitantes que unha área determinada pode soportar co menor impacto ecolóxico e o maior nivel de satisfacción posíbel dos visitantes”. Este concepto subdivídese en tres compoñentes que desenvolven esta definición e que facilitan a súa aplicación práctica: a capacidade de acollida física, a capacidade de acollida ecolóxica e a capacidade de acollida psicolóxica.

A capacidade de acollida física defínese polo número de visitantes que unha área determinada pode acoller segundo as súas propias características físicas (dimensións, dificultade de tránsito, etc.) e dos equipamentos de acollida vinculados a ela (sendeiros, aparcadoiros, áreas recreativas, miradoiros, etc.).

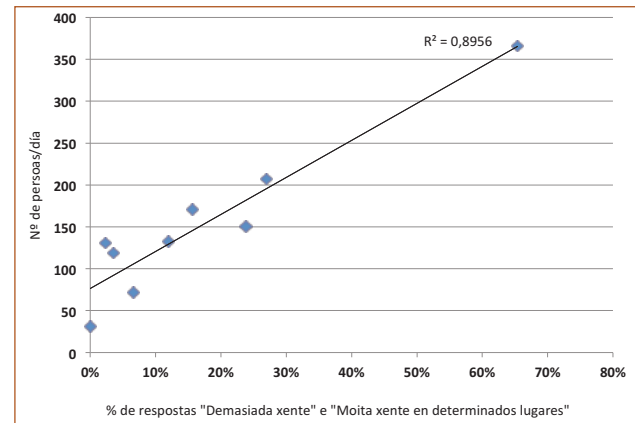
Grande parte desta información obtense a través dos censos integrais de visitantes, que fan o recuento simultáneo dos visitantes nos distintos equipamentos de uso público dun ENP (puntos de entrada e saída, aparcadoiros, áreas recreativas, centros de visitantes, etc.) durante unhas datas determinadas.

O feito de que sexa simultáneo, achega moita información sobre os patróns de visita dun espazo natural (zonas máis frecuentadas, afluencia horaria) e a súa relación coa percepción de masificación dos visitantes, obtida a partir das enquisas realizadas simultaneamente nesas mesmas datas e horas.

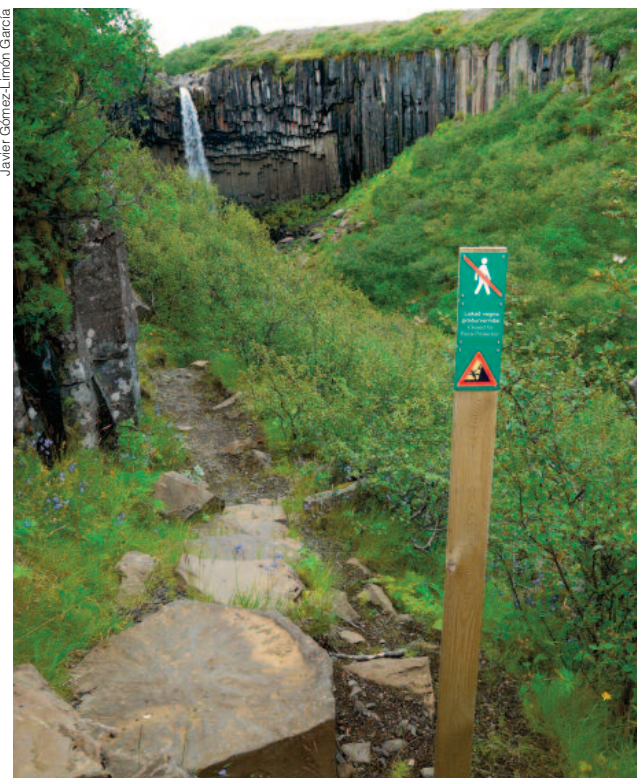
A capacidade de acollida ecolóxica determina o número máximo de visitantes por riba do cal comezan a aparecer impactos críticos e/ou irreversíbeis (sobre o solo, a vexetación, a fauna) que a propia dinámica natural

dos ecosistemas de acollida non é capaz de restaurar. Os indicadores que se aplican para avaliar ditos impactos son múltiples, e deben adaptarse ao contexto específico de cada espazo e dos seus obxectivos de conservación.

A capacidade de acollida psicolóxica indica o nivel máximo de visitantes a partir do cal comezan a experimentarse episodios de masificación, amoreamento e insatisfacción xeneralizada por parte dos propios visitantes. Os datos agregados de cuestionarios e censos permiten determinar o limiar a partir do cal unha porcentaxe importante dos visitantes perciben elevados niveis de masificación, o que redonda nun descenso do seu nivel de satisfacción.

Análise de correlación ($R^2 = 0,8956$) onde se aprecia unha relación directa entre o número de persoas/día rexistradas no acceso á ruta AG1 (subida ao cumio do Moncayo; Parque Natural do Moncayo) e a percepción de masificación por parte dos enquisados nesta zona.

As medidas de restricción/prohibición de uso deben estar xustificadas e correctamente comunicadas ao usuario para conseguir que se cumpran. Na imaxe, este sinal intenta evitar o acceso de visitantes a un camiño para protexer a flora no Parque Nacional de Vatnajökull (Islandia).

Debido á importancia e interrelación entre as tres compoñentes citadas (física, ecolóxica e psicolóxica), o “valor global de capacidade de acollida” para unha área determinada será finalmente o menor valor destas tres

Visitantes sobre una formación xeolóxica de acceso prohibido pola súa fragilidade e interese paisaxístico no Parque Natural das Bardenas Reais (Navarra).

compoñentes. Este valor global de capacidade de acollida non debe ser un número "máximo", férreo, inherente ao territorio, senón que tamén debe ser revisado en función de variábeis sociais como a percepción da masificación, da calidade da visita ou da preferencia por certo tipo de actividades ou lugares, entre outras.

En definitiva, trátase de avanzar na integración da sociedade na natureza, estudando e reforzando as súas relacións afectivas coa contorna. O visitante non só non é un problema, senón que é un importante aliado para a conservación da natureza. Ademais, este valor global sempre deberá ir acompañado das suficientes actuacións, medidas de xestión e dun plan de seguimento das variábeis ambientais e sociais correspondentes.

ALGUNHAS PROPOSTAS DE XESTIÓN DO USO PÚBLICO EN ENP

A continuación, descríbese unha completa proposta de actuacións e medidas que poden ser aplicadas polos xestores de ENP, para acadar unha mellora na xestión das actividades de uso público.

É fundamental que a posta en marcha de varias medidas, incluídas en distintas categorías, se realice dunha forma integrada, obedecendo a unha planificación previa, que teña en conta todas as variábeis de capacidade de acollida, tipos e intensidade de usos, aceptación social, viabilidade económica, capacidade de xestión, etc.

En calquera caso, é moi recomendábel informar aos visitantes, de maneira sinxela pero clara, da necesidade de acometer estas actuacións. As medidas de xestión máis exitosas son aquelas que van acompañadas dun programa de información, garantindo así a aceptación social das mesmas.

Actuacións de dispersión da actividade

Serven para aliviar zonas altamente impactadas pola concentración dunha ou varias actividades en enclaves sensíbeis. Ditas actuacións

deben prever se a dispersión da actividade non afecta a outras zonas ou enclaves tamén fráxiles, e se as alternativas son accesíbeis e útiles para os usuarios, e cumpren cos obxectivos de uso público do ENP.

Actuacións de concentración da actividade

No lado oposto, existirán ocasións nas que interese concentrar determinadas actividades en puntos cunha elevada capacidade de acollida, de tal forma que as expectativas dos visitantes non se vexan minguadas, e a presión sobre outras zonas con menor capacidade de acollida se vexa diminuída.

Actuacións para a minimización de impactos

Unha vez avaliados os impactos e baralladas as distintas posibilidades para evitalos, é necesario establecer medidas de minimización dos mesmos naqueles casos nos que non se trate de impactos críticos e nos que a súa erradicación total non sexa viábel.

Actuacións preventivas ou disuasorias

Os elementos de disuasión na ordenación de actividades de uso público adoitan ser moi útiles para previr ou corrixir impactos sen necesidade de prohibicións ou no desenvolvemento de proxectos que inclúen infraestruturas e están moi relacionados coas medidas de concentración/dispersión da actividade, anteriormente descritas. Neste senso, podemos atopar desde todo tipo de barreiras, sinais, marcadores de roteiros, etc., até elementos informativos (paneis, recomendacións de uso e goce...) que axudan a organizar o uso público nunha área determinada.

Actuacións de restauración

Trátase de medidas correctoras aplicábeis aos efectos producidos polos impactos das actividades recreativas e deportivas. Varían en función do ambiente afectado e son frecuentes en impactos producidos pola perda de solo (erosión), a desaparición da cuberta vexetal ou a alteración en humidaís (ribeiras, lagoas, brañas,...) e sistemas dunares.

Actuacións para a regulamentación espacial e/ou temporal de uso

A estacionalidade de moitas actividades recreativas e deportivas, unida á fragilidade diferencial dun espazo determinado, pode facer recomendábel establecer períodos de tempo ou zonas concretas de uso restrinxido e regulado.

Actuacións para o peche/prohibición de uso

Trátase da medida máis drástica e obedece a situacións nas que o impacto real ou potencial é crítico e non admite ningunha actividade practicábel. En moitos casos, estas medidas tamén obedecen a situacións de risco da propia actividade (desprendementos en rutas, perigo de crecidas, situación ruínosa de equipamentos de uso público, etc.).

Actuacións relacionadas coa sinalización, información, comunicación interpretación do patrimonio e educación ambiental

A sinalización dun ENP é chave á hora de ordenar os fluxos de visitantes cara aos distintos recursos de uso público e facer cumprir a normativa do espazo protexido. Un visitante informado reduce enormemente o seu potencial de impacto no ENP.

A comunicación é unha estratexia fundamental na xestión dos espazos protexidos que debe contribuír nos coñecementos, as actitudes e os comportamentos ambientais dos visitantes a través do desenvolvemento coordinado de accións informativas e persuasivas.

Do mesmo xeito, un bo servizo de interpretación pode axudar a ordenar o uso público e minimizar o impacto de forma notábel, á vez que complementa a actividade obxecto da visita e contribúe a mellorar a calidade da mesma.

ALGÚNS EXEMPLOS PRÁCTICOS

No seguinte resumo preséntase unha serie de exemplos demostrativos

nos que aplicamos o concepto de “capacidade de acollida” á xestión de visitantes en diferentes tipoloxías de ENP do Estado español. En cada caso, o obxectivo do estudo varía en función dos diferentes problemas que se lles presentaban aos seus xestores.

- Parque Nacional de Cabañeros (Cidade Real e Toledo)

Neste caso, o progresivo desenvolvemento que experimentou o seu sistema de uso público demandou a necesidade de realizar o cálculo e seguimento da capacidade de acollida das súas opcións de visita (rutas de acceso libre, guiadas e en 4x4).

- Parque Natural Hoces do río Riaza (Segovia)

O deseño dunha nova ruta e a resposta potencial das importantes poboacións de rapaces rupícolas ante o tránsito de visitantes foron as principais motivacións de estudo da capacidade de acollida dos roteiros deste parque natural.

- Parque Metropolitano Marisma dos Toruños e Piñeiral da Algaida (Cádiz)

O crecemento exponencial do número de visitantes neste parque metropolitano desde a súa creación foi unha das principais razóns do estudo de capacidade de acollida do seu sistema de uso público, unido ao seu marcado carácter periurbano e ao seu elevado interese ambiental no contexto do PN da Baía de Cádiz.

- Parque Natural do Moncayo (Zaragoza)

A importancia histórica do uso público na devesa e cumios do Moncayo e os esforzos de xestión desenvolto para mellorar a capacidade deste servizo nos últimos anos xustificaron o estudo da capacidade de acollida de visitantes neste sector do espazo protexido, recollido entre os obxectivos do Plan Reitor de Uso e Xestión do PN.

Na actualidade, o noso equipo está a traballar na elaboración de dous novos estudos de capacidade de acollida. O primeiro deles é o do Parque Natural e Reserva da Biosfera das Bardenas Reais de Navarra, onde o aumento de visitantes nos últimos anos pode estar afectando negativa-

mente ás poboacións de aves rapaces que acolle este singular espazo (voitre branco, aguiá real e voitre leonado, principalmente). O segundo é o Espazo Natural das Marismas de Txingudi (Guipúzcoa). Neste caso, o principal obxectivo é ordenar o uso público nunha zona húmida da Rede Natura 2000 sometida á grande presión de visitantes, cun importante compoñente periurbano.

*Javier Gómez-Limón García e Diego García Ventura son membros da Fundación Interuniversitaria Fernando González Bernáldez para os espazos naturais. O primeiro tamén pertence á Oficina Técnica de EUROPARC-España.

NOTAS:

1 “Aquel que ten como principais motivacións a realización de actividades recreativas e de ocio, a interpretación e/ou coñecemento da natureza, con diferente grao de profundidade e a práctica de actividades deportivas de diferente intensidade física e risco que usen expresamente o medio natural de forma específica, garantindo a seguridade do turista, sen degradar ou esgotar os recursos” (Secretaría Xeral de Turismo, 2004).

2 Na xestión dos ENP enténdese por uso público ao “conxunto de programas, servizos, actividades e equipamentos que, independentemente de quen os xestione, deben ser provistos pola Administración do espazo protexido coa finalidade de achegar aos visitantes aos valores naturais e culturais deste, dunha forma ordenada, segura e que garanta a conservación, a comprensión e o aprecio de tales valores a través da información, a educación e a interpretación do patrimonio” (EUROPARC-España, 2005).

En zonas e en épocas sensíbeis para o ciclo vital de determinadas especies de fauna e flora, pode ser útil regular o acceso mediante permisos especiais previamente avaliados por un estudo das afeccións potenciais que pode ocasionar o tránsito de visitantes.

A interpretación personalizada da natureza demostrou ser unha das ferramentas de transformación social máis efectiva a longo prazo, no eido dos ENP. Na imaxe, unha guía-interpretante do Parque Nacional das Illas Atlánticas de Galicia descubre aos visitantes a rica biodiversidade ligada aos espazos intermareais.